

Regiovisie Noord-Nederland

CONCLUSIES

- De economische groei in Noord-Nederland bedraagt dit en volgend jaar gemiddeld 1,5%. Dit is iets lager dan in Nederland.
- De provincie Groningen herstelt zich in 2008 na krimp in 2007. De groei blijft echter structureel lager dan in Friesland en Drenthe.
- De werkgelegenheid ontwikkelde zich na een aantal slechte jaren in 2007 weer in positieve zin. Deze trend zet door in 2008 en 2009, maar de groei van de werkgelegenheid blijft structureel lager dan in Nederland.
- De druk op de noordelijke arbeidsmarkt blijft bestaan vanwege de aanhoudende groei van de werkgelegenheid en de dalende beroepsbevolking. Daarbij komt dat de arbeidsproductiviteit in de drie noordelijke provincies minder snel toeneemt dan in Nederland.
- De samenstelling van de noordelijke economie is eenzijdig vanwege dominantie delfstoffenwinning in Groningen. 'Booming' is de zorgsector. Licht oververtegenwoordigd zijn de landbouw en de industrie. De groeisector bij uitstek, de financiële en zakelijke dienstverlening, is in het Noorden nog altijd ondervertegenwoordigd.
- 'Energy Valley' en 'Care Clusters' zijn het meest kansrijk binnen het gevoerde regionale economische beleid.

Economische groei in Noorden structureel lager dan in Nederland, maar economie is wel stabiel

Economische groei in 2008 en 2009 gemiddeld 1,5%

De groeivoorzichten voor dit jaar (1,7%) en volgend jaar (1,2%) liggen rond het langjarige groeigemiddelde. Het groeicijfer voor 2008 is wel het hoogste percentage sinds 2001.

De regionale groeiontwikkeling is structureel flink lager dan in Nederland. In de periode 1996-2007 was de regionale groei gemiddeld 1,6%, tegenover 2,8% in Nederland. Dat de noordelijke groei in 2008 en 2009 een stuk minder achterblijft bij die in Nederland is een herkenbaar patroon in tijden van neergang. Ook in de periode 2001-2003 lagen de regionale en nationale groeicijfers dicht bij elkaar en was de groei in het Noorden zelfs een fractie hoger dan in Nederland, dankzij extra overheidsuitgaven aan de sterk vertegenwoordigde sectoren onderwijs en zorg.

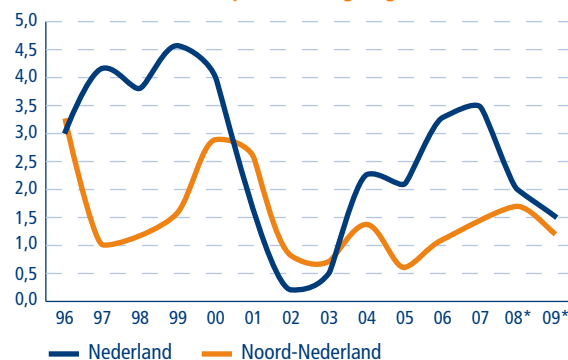
Uit figuur 1 blijkt ook dat de groei in Noord-Nederland met lagere uitschieters verloopt dan in Nederland. Groningen, Friesland en Drenthe vormen samen dus een stabiele regio.

Groei Noord-Nederland (in %)	2007	2008	2009
Economische groei ¹	1,4	1,7	1,2
- Groningen	-1,3	1,4	1,0
- Friesland	4,0	1,9	1,4
- Drenthe	3,5	2,0	1,4
Werkgelegenheid	2,7	1,4	0,7
- Groningen	3,8	1,5	0,7
- Friesland	2,4	1,4	0,7
- Drenthe	2,1	1,4	0,7
Arbeidsproductiviteit	0,7	3,7	4,2
Lonen	3,2	4,0	4,0

¹ Het betreft hier de economische groei, uitgedrukt in volumemutaties van de toegevoegde waarde.



Figuur 1. Noordelijke economische groei lager dan in Nederland, maar verloop is minder grillig



Bron: CBS en ING Economisch Bureau (ramingen 2008 en 2009)

De terugval in de regionale groei wordt veroorzaakt door afnemende bestedingen. Consumenten worden door de hoge olie- en voedselprijzen rechtstreeks in hun portemonnee geraakt. De dure euro en de afkoelende economie spelen de uitvoer en de investeringen parten, de kredietcrisis heeft lenen duurder gemaakt en bovendien is er door de gedaalde beurskoersen minder vermogen om te consumeren en te investeren. De economische stagnatie is ruim een jaar geleden in gang gezet door de recessie op de markt voor Amerikaanse hypotheeklen.

Friesland blijft snelste groeier

In de provincies Friesland en Drenthe is de groei nagenoeg gelijk aan het Nederlandse groeipeil. Friesland is structureel de sterkste groeier van de drie noordelijke provincies. Over de periode 1996-2007 bezien, laat Friesland een gemiddelde groei zien van 2,1%, terwijl Drenthe en Groningen blijven steken op 1,6% respectievelijk 1,2%. In de provincie Groningen is de non-profit sector sterk en zijn de dienstverleners - de snelst groeiende sector in Nederland - juist heel zwak vertegenwoordigd.

Consumentenvertrouwen daalt in Noorden net zo snel als in Nederland

De verwachting is dat het consumentenvertrouwen in Noord-Nederland in de loop van 2008 verder zal afnemen en onder het niveau van Nederland zal uitkomen. Dit komt doordat in deze regio, met verhoudingsgewijs hoge werkloosheidscijfers en de laagste niveaus van het gemiddelde beschikbare inkomen, de koopkracht relatief harder getroffen zal worden door de combinatie van inflatie, kredietcrisis en vermogenskrimp.

Het consumentenvertrouwen in Noord-Nederland ligt overigens structureel iets onder het Nederlandse gemiddelde (figuur 2).

Sterk afwijkende sectorstructuur Noord-Nederland remt structureel hogere groei

Delfstoffenwinning de dominante sector, zakelijke dienstverlening sterk ondervertegenwoordigd

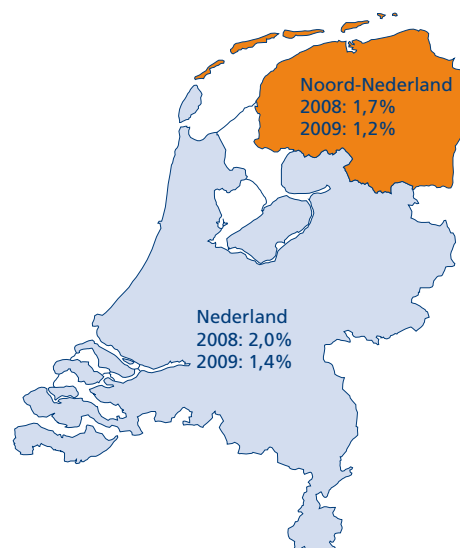
Het structurele groeiperspectief in Noord-Nederland is ongunstig. De sector, waarvoor de groeivoorzichten op lange termijn het beste blijven, is de zakelijke dienstverlening en die is in het noorden des lands sterk ondervertegenwoordigd. De achterstand ten opzichte van de rest van Nederland is vanwege de relatief lage groeicijfers sinds 1995 bovendien alleen maar groter geworden.

Uit figuur 3 blijkt dat de delfstoffenwinning zeer dominant aanwezig is, het gevolg van de aardgaswinning in Groningen (zie ook box 1). Deze sector is qua toegevoegde waarde vrijwel even groot als de financiële en zakelijke dienstverlening bij elkaar en het belang groeit bovendien nog steeds. De delfstoffenwinning buiten beschouwing gelaten, zijn de agrarische sector, de industrie en vooral de non-profit sector (in het bijzonder de zorg) oververtegenwoordigd.

Opvallend is dat tot voor kort in het Noorden de sector industrie en energie nog altijd groter was dan de zakelijke dienstverlening. Op basis van het geleidelijk steeds groter wordende belang van de dienstensector in de noordelijke economie is de verwachting overigens dat dit vanaf dit jaar niet langer het geval is.

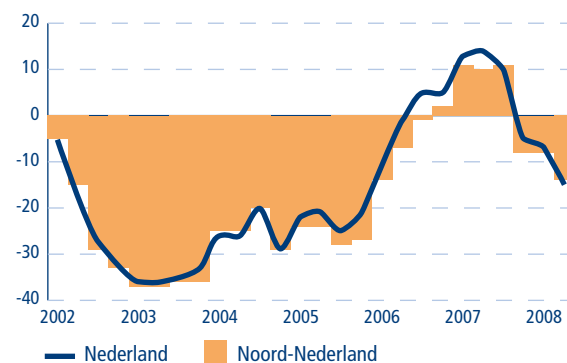
In box 2 wordt apart aandacht besteed aan de oververtegenwoordiging van de zorg en de energie en hoe hierop in het regionaal-economische beleid wordt ingespeeld.

Kaart 1 Economische groei Noord-Nederland in 2008 en 2009 lager dan in Nederland



Bron: ING Economisch Bureau

Figuur 2. Consumentenvertrouwen in Noorden structureel lager dan in Nederland



Bron: CBS

Box 1. Delfstoffenwinning belangrijke groeibasis voor Noord-Nederland

In de periode 1995-2006 werd gemiddeld 55% van de totale binnenlandse toegevoegde waarde in de sector delfstoffenwinning gerealiseerd in de drie noordelijke provincies.

De provincie Groningen heeft een aandeel van 43% in de Nederlandse toegevoegde waarde, dankzij het door de NAM geëxploiteerde aardgasveld van Slochteren. De andere belangrijke noordelijke winlocatie is Noord-Friesland (de Waddenzee), waar een aantal gasvelden is aangeboord en waaruit sinds 2007 gaswinning plaatsvindt.

Tot en met 1996 was ook het Schoonebeek-aardolieveld in Zuidoost-Drenthe productief. Sindsdien is het belang van delfstoffenwinning in Drenthe flink afgenomen. Overigens studeert de NAM op de mogelijkheid om opnieuw olie te gaan winnen in Schoonebeek.

Spanning op de arbeidsmarkt blijft

Werkgelegenheidsgroei in Noorden houdt aan...

De werkgelegenheid in Noord-Nederland blijft met 1,4% in 2008 en 0,7% in 2009 weliswaar groeien, maar minder hard dan in 2007 (+2,7%). Deze groeicijfers liggen slechts een fractie lager dan in totaal Nederland. Het feit dat de in de noordelijke provincies oververtegenwoordigde en relatief arbeidsintensieve gezondheidszorg de snelst groeiende sector is en blijft, vormt hiervoor een belangrijke verklaring.

Het aantrekken van de economie in de achter ons liggende jaren heeft volgens CWI Noord zelfs geresulteerd in enige spanning op de arbeidsmarkt voor hbo'ers en academici. Dat deze categorie werknemers meer gevraagd wordt, is een gunstige ontwikkeling in het kader van de afwenteling van de traditionele 'brain drain' vanuit deze regio naar de Randstad (bijna 60% van de afgestudeerden verlaat het Noorden binnen twee jaar). Nu de economie afkoelt is het zaak voor het Noorden om de hoger opgeleiden te behouden. VNO-NCW Noord roept daartoe de bedrijven in Noord-Nederland op zich beter te profileren als werkgever voor hbo'ers en academici.

...en regionale beroepsbevolking neemt af...

De bevolking vergrijsst in het Noorden sneller dan elders in ons land. In de provincie Groningen daalt het aantal inwoners zelfs al sinds 2006 door een combinatie van vergrijzing, ontgroening en migratie. Volgens de voorspelmodellen van het CBS daalt in Noord-Nederland de omvang van de categorie 20-64 jarigen tot 2020 met 3,8%, dit is meer dan in Nederland (-2,4%).

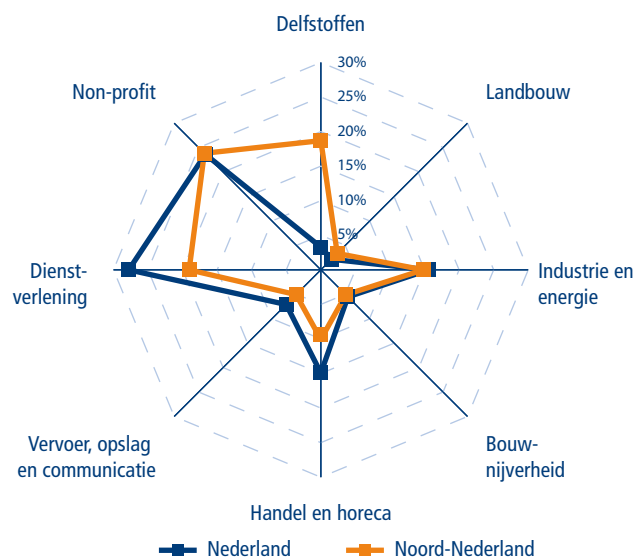
...dus spanning op de noordelijke arbeidsmarkt blijft

Omdat de werkgelegenheid in Noord-Nederland zoals geschetst blijft toenemen (zie ook figuur 4) zal de spanning op de regionale arbeidsmarkt in 2008 en 2009 en de jaren erna blijven bestaan. Gunstig voor de noordelijke provincies is hierbij dat de participatiegraad achterblijft bij het gemiddelde nationale niveau, in het bijzonder in de leeftijdscategorieën 45-plussers en 15-25 jarigen. Verhoging van de participatiegraad zal behalve van de ouderen en de (schoolgaande) jongeren ook van vrouwen moeten komen. Vanwege de ontgroening van de bevolking zullen de jongeren alleen op korte termijn nog kunnen bijdragen aan de noodzakelijke verhoging van de participatiegraad.

Werkloosheid relatief hoog in provincie Groningen

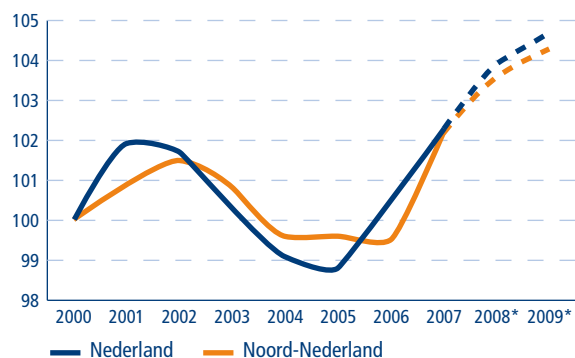
Sinds 2005 is de werkloosheid flink afgenomen. Eind 2007 werd zelfs het laagste niveau in dertig jaar tijd bereikt. De dalende tendens in de werkloosheid geldt in het Noorden anno 2008 nog wel voor Friesland en Drenthe, maar niet meer voor Groningen. In het eerste kwartaal daalde het seizoensgecorrigeerde werkloosheidspercentage in Friesland naar 4,7% en in Drenthe naar 5,1%. In de provincie Groningen is vanwege de eenzijdiger en traditioneler productiestructuur het percentage structureel hoger. De sector financiële dienstverlening, waarin veel banen worden gecreëerd is ondervertegenwoordigd, terwijl de industrie, waar juist weinig banen worden geschapen, is oververtegenwoordigd. In 2007 schommelde het werkloosheidspercentage in Groningen rond de 7,0%. Uit figuur 5 blijkt dat in het eerste kwartaal van 2008 een opwaartse trend van dit percentage zich aftekent.

Figuur 3 Delfstoffenwinning sterk oververtegenwoordigd in economie Noord-Nederland (cijfers 2006)



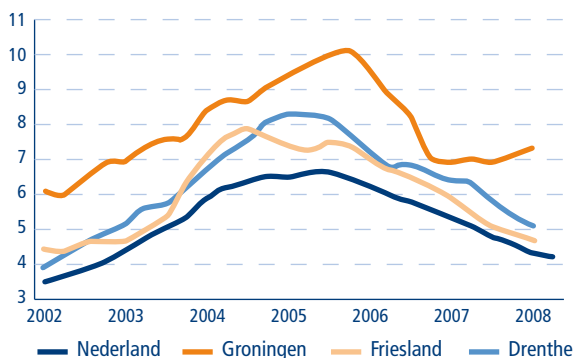
Bron: CBS

Figuur 4. Werkgelegenheidsgroei Noord-Nederland blijft achter bij landelijke tendens (index 2000=100)



Bron: CBS; 2008 en 2009: ramingen ING Economisch Bureau

Figuur 5. Werkloosheidspercentage (4-kwartaals voortschrijdende gemiddelde) voor noordelijke provincies en Nederland, 2002-2008Q2



Bron: CBS

Arbeidsproductiviteit neemt in Noorden langzamer toe dan in Nederland

Groei arbeidsproductiviteit in regio stelt teleur

ING Economisch Bureau verwacht dat de regionale groei van de arbeidsproductiviteit circa 0,3%-punt lager is dan in Nederland (zie figuur 6). Dit relatief lagere groeitempo is een negatieve ontwikkeling met het oog op de verkrapping van de noordelijke arbeidsmarkt. Een verhoging van de arbeidsproductiviteit kan gerealiseerd worden door te investeren in slimmer produceren en organiseren.

Uit figuur 6 blijkt ook dat de arbeidsproductiviteit zich met meer pieken en dalen ontwikkelt dan in Nederland. Dit is een gevolg van de afwijkende samenstelling van de economie, met - buiten de delfstofwinning - een oververtegenwoordiging van de weinig productieve non-profit sector, de landbouw en de industrie, een sector met juist een hoge arbeidsproductiviteit.

Winstgevendheid in Noord-Nederland relatief hoog

Hogere winstgevendheid in Noord-Nederland gevolg van samenstelling sectorstructuur...

De relatieve winstgevendheid (in procenten van het regionale product) is in het Noorden hoger dan in Nederland. In de periode 2007-2009 is deze in de regio gemiddeld 36,8% en in Nederland 29,4%. Dit is niet alleen de komende jaren het geval, maar blijkt structureel. Dit is te danken aan de oververtegenwoordiging van de delfstoffenwinning in de regionale productiestructuur. Bij een specificatie naar provincie blijkt dat de provincie Groningen, waar de locatie van de gaswinning zich bevindt, een winstaandeel van liefst 46% van de toegevoegde waarde kent. In Drenthe en Friesland ligt het gemiddelde net onder het landelijke niveau.

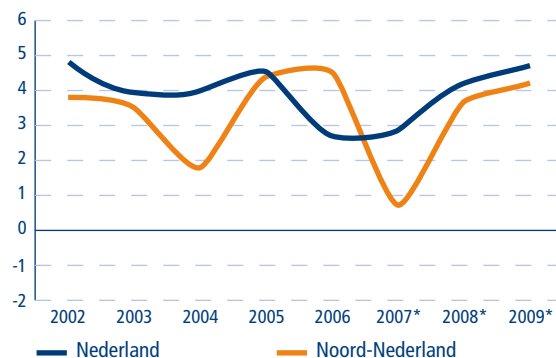
...en van lage loonkostenaandeel in de regio

Een bijkomend gevolg van de specifieke samenstelling van de sectorstructuur, met relatief veel landbouw en industrie en weinig dienstverlening, is dat het aandeel van de beloning van werknemers in het Noorden laag is.

Werknemers in de landbouw en industrie zijn verhoudingsgewijs laag opgeleid. Van de werkzame regionale beroepsbevolking is slechts 29% hoger opgeleid, in Nederland 32%. Bij die gemiddeld lagere onderwijsniveaus en de lagere arbeidsproductiviteit passen lagere beloningen.

Uit figuur 7 blijkt dat het regionale aandeel van de loonkosten in de toegevoegde waarde structureel onder het landelijke aandeel ligt. Het verschil neemt bovendien toe, zoals blijkt uit de trendlijnen. In de provincie Groningen is het loonkostenaandeel het laagst, wat strookt met het eerder geschetste hoge winstaandeel.

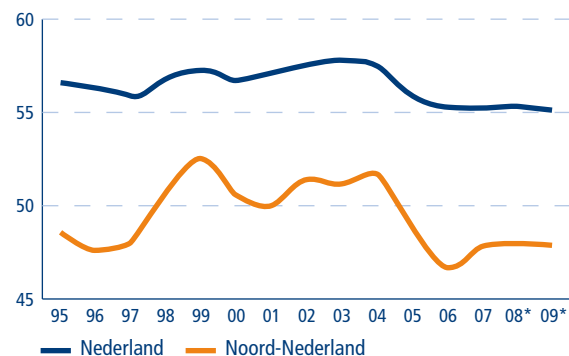
Figuur 6. Regionale arbeidsproductiviteit stijgt in 2008 en 2009 minder dan in Nederland



Bron: CBS

* raming ING Economisch Bureau

Figuur 7. Beloning van werknemers in Noord-Nederland structureel lager dan in Nederland



Bron: ING Economisch Bureau



De visie van Alex Kuiper

Districtsdirecteur ING Bedrijven & Instellingen Noord-Nederland

Dat de analyse Noord-Nederland een relatief lagere economische groei toedicht, is geen verrassing. Maar wat ook hier wordt bevestigd, is dat de lijn van groei en daling in onze regio minder grillig verloopt. Minder hoge pieken dus, maar ook minder diepe dalen. Een mate van stabiliteit, die zeker voordelen met zich meebrengt. Ook het relatief grote arbeidsreservoir is een herkenbare constatering. Uiteraard een aantrekkelijke factor, mede vanwege de aanzuigende werking voor bedrijven buiten onze regio.

Knelpunt is inderdaad de ondervertegenwoordiging van de financiële sector. Dienstverleners opereren veelal via een landelijk netwerk en centreren zich in en rond de Randstad. Omdat Noord-Nederland het in bevolkingsdichtheid aflegt tegen de rest van Nederland, wordt deze regio vaak niet als eerste optie gezien. Tegelijkertijd blijkt de regio nog niet voldoende in staat hoger opgeleiden vast te houden. Zonde, gezien de vermaarde Rijksuniversiteit Groningen en de Hanzehogeschool.

'Leveranciers' van hoogwaardige arbeidskrachten, die daarna echter eveneens hun blikveld richting Randstad draaien. Een mogelijke oplossing ligt mijns inziens in intensieve samenwerking tussen MKB en opleidingen. Maar ook is het zaak potentiële krachten actief te wijzen op de mogelijkheden van een carrière in de regio. Noord-Nederland kent namelijk legio prachtige bedrijven met uitstekende loopbaanmogelijkheden. De bescheiden volksaard die het Noorden nu eenmaal zijn charme verleent, maakt echter dat zij zich nog veel te weinig als zodanig profileert. Ook de zakelijke dienstverlening verdient veel meer aandacht. Deze sector gaat onherroepelijk een steeds belangrijker plaats in de economie innemen.

Paradoxaal genoeg brengen de zojuist genoemde ligging en dunbevolktheid weer unieke groeikansen voort. De regio is daarmee namelijk logistiek aantrekkelijker dan dichtbevolkte en daarmee vaak ook dichtslibbende regio's. Noord-Nederland ligt dicht bij Duitsland dan de Randstad, en kent min of meer eenzelfde mentaliteit. Industrie centrum Emmen vormt een ideale brug met onze oostburen en Groningen kent een steeds grotere toeloop van Duitse consumenten: zaken die de logistieke ontwikkeling absoluut ten goede komen.

Waardevol zijn ook de speerpunten van de regio: de Care Clusters en vooral Energy Valley, onze mogelijkheden in energie en water. Het beter benutten van de Eemshaven en daar het bedrijfsleven intensiever bij betrekken, schept aanzienlijke regionale en internationale kansen voor onze economie. En nog meer beweging tussen Noord-Nederland en Duitsland betekent uiteraard weer een stimulering van de overslag in de Eemshaven. Ten slotte: met het wegvallen van de Zuiderzeelijn komt veel geld beschikbaar. Dit verstandig investeren in de speerpunten en hier zoveel mogelijk partijen bij betrekken, zal zich op economisch gebied uiteindelijk in klinkende munt terugbetalen.

Box 2. Noord-Nederland: alle kaarten zetten op 'Energy Valley' en 'Care Clusters'

In geen enkele regio is de sector gezondheids- en welzijnzorg zo goed vertegenwoordigd als in Noord-Nederland. In Nederland is 14% van de beroepsbevolking werkzaam in de zorg, in het Noorden is dat rond de 17%. Volgens de Noordelijke Arbeidsmarktverkenning 2008 komen er dit jaar 3.000 banen bij in de zorg, één derde van de totale banengroei. Voor de regio biedt dit een gunstige uitgangspositie voor economische groei op lange termijn, want zorg is in onze vergrijzende maatschappij een groeimarkt. Voor commerciële partijen in de zorg liggen er veel mogelijkheden in deze regio, vanwege het relatief grote arbeidsreservoir, de groene omgeving en het door de regio gevoerde positieve migratiebeleid voor ouderen.

De nationale overheid hanteert in haar beleid "Pieken in de Delta" een gebiedsgerichte economische agenda. In oktober 2007 werd het ontwikkelingsprogramma "Koers Noord, Op weg naar Pieken" gepresenteerd. In de huidige kabinetsperiode wordt hiervoor door EZ € 80 mln uitgetrokken. Daarnaast komt € 250 mln beschikbaar uit het nieuwe Europese programma voor regionale ontwikkeling. De programma's moeten bijdragen aan de verdere transformatie van 'klassieke productieregio' (af te leiden uit de oververtegenwoordiging van landbouw en industrie) naar een kennisintensieve economie. EZ legt daartoe de nadruk op het versterken van het al aanwezige regionale potentieel. In Noord-Nederland zijn dat energie, water en sensortechnologie (het LOFAR-project, waarbij 's werelds grootste radiotelescoop wordt ontwikkeld via een netwerk van tienduizenden sensoren).

Het Noorden moet zich helemaal focussen om de positie van Nederland's 'Energy Valley' uit te bouwen. Dankzij de aanwezigheid van gas- en olievelden, Gasunie en NAM en de Eemshaven met zijn chemiecluster, is veel mogelijk. Enkele initiatieven zijn:

- verdere verbetering van de aardgasinfrastructuur zodat ook Russisch en Noors gas kan worden aangevoerd,
- technologie om CO₂ te injecteren en op te slaan in oude aardgasvelden,
- het vergassen van biomassa tot hoogkwalitatief methaangas,
- bouw van tien fabrieken voor biobrandstoffen, vooral ook ten behoeve van de export,
- mogelijke heropening van de oliewinning in Schoonebeek.

In het kader van 'Energy Valley' wordt ook aansluiting gezocht bij de bestaande expertise in Noord-Duitsland (Oldenburg voor windenergie en Hamburg voor waterstoftechnologie). Ook op andere terreinen wordt steeds intensiever contact gezocht met Duitsland, Scandinavië en de Baltische staten. In "Pieken in de Delta" wordt Noord-Nederland beschouwd als de schakel tussen de Randstad en Oost-Europa. Begin dit jaar werd echter bekend dat de Zuiderzeelijn niet doorgaat en dat het Noorden ter compensatie hiervan € 1,8 mrd krijgt voor het versterken van de regionale economie en dat de regio zelf nog eens € 670 mln zal investeren. Aan verbetering van de regionale infrastructuur zal in totaal iets meer dan € 2 mrd worden besteed. Dit is aanzienlijk meer dan in het verleden, want in de periode 1995-2004 heeft het Rijk via het Fonds Economische Structuurversterking slechts 1% van de aardgasbaten in het Noorden gestoken. Het Noorden kan dus flink aan de weg timmeren om een goede basis te leggen voor een gunstiger groeiperspectief in de toekomst.

Contact:

ING Economisch Bureau
Henk van den Brink (020-5639506)

ING Bank Noord-Nederland
John Top (050-5298790)

Augustus 2008

Deze publicatie is opgesteld door ING Economisch Bureau en uitgebracht ter gelegenheid van het Ondernemers Congres Noord-Nederland op 3 september 2008.



Disclaimer

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist(en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichhouders aan de uitoefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijk zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overneming van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.

De tekst is afgesloten op 28 augustus 2008.